

ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ ПІЛСУДСЬКИЙ – ПЕТЛЮРА 1920 РОКУ

Проаналізовано генезис, проблеми і наслідки Варшавського договору 1920 р., зроблено висновок, що договір Пілсудського – Петлюри – це спроба об'єднаними силами обох сторін (української та польської) протидіяти наступу більшовиків у Європу та єдиний можливий шлях продовження боротьби за незалежність УНР.

Ключові слова: Варшавський договір, Польща, УНР, С. Петлюра, Ю. Пілсудський.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що попри тривале дослідження історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., і сьогодні вона містить численні “білі плями”, які викликають суперечливі оцінки в істориків. Однією з таких “білих плям” є Варшавський договір від 21 квітня 1920 р., укладений між главою відродженої Польської держави Юзефом Пілсудським та Головним отаманом Української Народної Республіки (УНР) Симоном Петлюрою. Слід зазначити, що цей договір є також найбільш “уживаним” і найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності Головного отамана, якому закидають помилковість союзу з Польщею, одноосібність в ухваленні договору, “продажність” стосовно національної ідеї, прорахунки у зовнішній політиці.

Проблемою дослідження є питання, чи був Варшавський договір спробою об'єднаними силами обох сторін протидіяти наступу більшовиків, спробою уможливити європейський вибір для України або банальною зрадою українських національних інтересів, вимушеним, безальтернативним кроком загнаного у безвихідь Петлюри?

Метою автора було розкрити особливості військово-політичної ситуації, які спонукали С. Петлюру до підписання Варшавського договору.

Костишин Емілія Іванівна, старший викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Львівської державної фінансової академії, м. Львів.

© Костишин Е.І., 2010

Варшавський договір і питання, пов'язані з ним, висвітлювали у своїх працях мемуаристи (О. Доценко, І. Мазепа, О. Шульгін, С. Шелухін), сучасні українські дослідники (С. Литвин, В. Голубко, М. Литвин, З. Баран, І. Срібняк, М. Кучерепа та ін.), польські дослідники (Єжи Томчик, Орест Краківський, Чеслав Гжеляк), які мають різні думки стосовно даного договору. Щоб приступити до розгляду цієї суперечливої проблеми, слід розглянути внутрішні й зовнішні аспекти тогочасної ситуації, а також хід прийняття рішення С. Петлюрою щодо підписання Варшавського договору.

Джерельну базу статті становлять спогади С. Шелухіна [9], архівні матеріали [7], листи С. Петлюри [8].

У листопаді 1919-го року УНР опинилася перед загрозою повної катастрофи. Територія, контрольована її урядом, скоротилася до мінімуму. А тут ще командир Гайдамацької бригади Омелян Волох вчинив заколот проти Головного отамана, закликаючи під червоним прапором “іти бити світову буржуазію разом з Червоною Армією”. Хоча виступ отамана Волоха було придушено, триматися далі без союзників стало неможливо... 26 листопада 1919 р. Петлюра віддав свою тимчасову столицю Кам'янець-Подільський полякам, щоб не допустити захоплення цього міста більшовиками, і виїхав до м. Любара над Стиром відроджувати армію.

Саме тоді Паризька мирна конференція ухвалила рішення передати Польщі всю Східну Галичину, щоправда, лише як підмандатну територію терміном на 25 років. 2 грудня 1919 р. А. Лівіцький змушений був підписати декларацію з поляками, якою визнавався кордон по Збручу.

Опинившись у складному міжнародному становищі, усвідомивши безперспективність надій на визнання Заходом, а також перебуваючи у стані війни на два фронти, Директорія УНР спрямувала зусилля у бік Польщі.

Нова Польща народилася восени 1918 р. У польських керівних колах відразу почалися дискусії: в яких географічних кордонах має будуватися країна – п'ястівських чи ягелонських? Династія П'ястів, що перервалася у 1370 р., контролювала старовинні польські землі на Заході. Річ Посполита Ягелонів (1386–1572 рр.) утратила онімечені

західні землі, але поширилась у східному напрямку й захопила Литву, Білорусію та Україну.

Праве крило політичних кіл Польщі, яке очолював Р. Дмовський (ендек), мав свою концепцію щодо України: “Велика Україна за своїми джерелами не була б українською і не генерувала б здорових зовнішніх стосунків. Насправді це був би налив на тілі Європи, сусідство з яким буде для нас трагічним. Для молодого народу як наш, що мусить ще усвідомити своє призначення, краще мати сусідом могутню державу, навіть якщо вона буде чужа і ворожа (Росію), ніж міжнародний будинок розпусти” [1, 54]. Ендеки вважали, що більшовицький режим – це тимчасове явище, і перемога все ж таки буде за білогвардійськими російськими силами.

Ліве крило польських політичних сил, головним ідеологом якого був Ю. Пілсудський, висувало “федералістську” концепцію щодо України. Пілсудчики прагнули використати українців, а також білорусів і литовців для розвалу самодержавної Росії, місце якої у Східній Європі зайняла б велика Польща, створена на “федераційних” засадах за рахунок сусідніх народів [1, 55].

На початку 1919 р. у політичних колах УНР плекалась ідея зближення із Польщею. Протягом 1919 р. уряд УНР спрямовував до Польщі місії В. Прокоповича, П. Пилипчика і Б. Курдиновського. Першим докором Петлюрі стосовно політичної зради інтересів України була “Угода між представником Директорії УНР Борисом Курдиновським і президентом Ради Міністрів Речі Посполитої І. Падеревським у справі надання допомоги українському урядові в боротьбі проти Радянської України”. Документ містив вісім пунктів, згідно з якими керівництво Наддніпрянської України зрікалось усіх прав вирішувати подальшу долю Східної Галичини та погоджувалося на включення західної частини Волині до складу Речі Посполитої [3, 308]. І. Нагаєвський, досліджуючи авантюру Б. Курдиновського, писав: “Прем’єр Остапенко послав свою місію в Польщу під проводом поміщика Б. Курдиновського ... він уповноважив його тільки інформувати поляків про справу України, а не заключати яку-небудь угоду” [2, 307]. Ад’ютант Петлюри О. Доценко згадував, що в лютому 1919 р. міністр закордонних справ

УНР К. Мацієвич направив до Варшави Курдиновського, який “отримав стисле технічного характеру доручення” [3, 9]. Голова Ради Народних Міністрів І. Мазепа у своїх спогадах також не підтверджує факту причетності до справи Курдиновського С. Петлюри [4, 103].

26 вересня 1919 р. відбулося спільне засідання Директорії та Кабінету Міністрів, на яких було вирішено визнати недійсним договір, підписаний Б. Курдиновським, та декларації і заяви П. Пилипчика [5, 56]. На початку жовтня 1919 р. до Варшави була надіслана нова українська дипломатична місія, головою якої був призначений А. Лівницький [4, 107]. На першому засіданні переговорів, яке відбулося 28 жовтня 1919 р., українські представники оголосили, що кордони між обома державами повинні бути встановлені за етнографічним принципом. Одночасно декларація порушувала дуже важливе питання – визнання Польщею самостійності УНР [6, 373]. Польська сторона наполягала на тому, щоб у декларації було чітко визначено державні кордони між Україною й Польщею і, що найважливіше, Східна Галичина мала належати Польщі [5, 54].

2 грудня 1919 р. польській стороні було вручено текст нової декларації, де польсько-український кордон установлювався по р. Збруч, закріплюючи зречення УНР прав на Східну Галичину. На знак протесту галичани С. Вітвицький, А. Горбачевський та М. Новаковський подали заяву про свій вихід із місії [7, арк. 65].

У листі до міністра оборони полковника В. Сальського від 31 березня 1920 р. (за три тижні до підписання договору) С. Петлюра, пояснюючи свої мотиви та наміри, писав: “Ми, Польща і Україна, повинні досягти порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилатися на історію польсько-українських порозумінь в минулому для сучасної реальної політики не є аргумент. І які б аргументи не виставлялись різними людьми, а надто галичанами, Ви не зважайте, а, навпаки, ведіть лінію праці – діла, реальної затрати часу, а не безплідних непродуктивних дискусій та розмов. Одна тільки невтомна праця може нас урятувати. Ми повинні в ім'я державності зараз не рахуватися з розпукою, а мати тверду державну волю і не піддаватися на провокацію, все

одно – чи останнє походить з нервів політичних, зі свідомих чи недобрих мотивів” [8, 263–264]. Розраховуючи на серйозну військово-політичну допомогу поляків, Петлюра зазначав у цьому ж листі: “Коли з польсько-більшовицьких переговорів щось вийде, хоч це річ непевна, то польські соціалісти, які братимуть участь у переговорах, будуть вимагати од більшовиків негайного звільнення України для зайняття її нашими військами”. Ось ці фрагменти з письмово зафіксованих висловлювань Головного отамана військ УНР дають певне уявлення про причини, що спонукали цього політичного керманіча піти на підписання Варшавського договору. Але необхідно відверто визнати, що ситуація безвиході (уникнемо слова “катастрофа”), в яку потрапили Збройні Сили УНР та їх бойова союзниця – Українська Галицька Армія (УГА), не залишала українським лідерам іншого вибору (з огляду на відчутну перевагу польської сторони, яка мала змогу диктувати свої умови і дійсно диктувала їх), окрім підписання цього вкрай неоднозначного документа.

Варшавська угода 21 квітня 1920 р. (точніше — 22 квітня, позаяк її було підписано через кілька хвилин після опівночі, але змінювати дату в документі вже не стали) – невеликий за обсягом документ, який складається лише з семи статей. Найважливішим здобутком української дипломатії стало офіційне визнання незалежності України Польщею. Тим самим було прорвано дипломатичну ізоляцію УНР з боку Антанти та близьких до неї країн.

Варшавська угода складалася з двох частин: з політичної конвенції, яку було підписано 22 квітня, і з військової, яку підписали 24 квітня 1922 р. На нашу думку, всі статті договору можна за їх змістом чітко поділити на дві групи. Перша група – ті, що сприяли дійсно демократичним і рівноправним відносинам між двома державами. *До першої групи* відносилися статті, котрі містили визнання Польщею УНР як суверенної, незалежної держави; зобов’язання обох держав не вдаватися до будь-яких дій, ворожих як інтересам України, так і інтересам Польщі; зобов’язання обох країн забезпечити вільний, нічим не обмежений національно-культурний розвиток як поляків в Україні, так і українців у Польщі; визнання права уряду УНР

отримати в майбутньому повну, суверенну владу на українській землі; визнання Збройних Сил УНР та польських військових з'єднань як союзників у боротьбі проти спільного ворога – більшовиків; визнання права УНР на переважну частину воєнних трофеїв, які будуть здобуті в ході бойових дій; зобов'язання польської сторони формувати на контрольованій нею території українські Збройні Сили; і нарешті, можливість виведення польської армії з території України за пропозицією однієї із сторін.

До другої групи статей відносяться такі, що звужували національний суверенітет України: закріплення за Польщею прав на Західну Україну, на Галичину; загальне керівництво операціями покладалося на польське командування; повний контроль українських залізниць поляками; повне забезпечення польських військ на території України продуктами харчування; невизначений стан земельних володінь великих польських землевласників в Україні. Щодо передачі території Західної України, то з точки зору міжнародного права існують дві фази передачі території: це опанування територією де-факто і де-юре. *Де-факто* Західна Україна (Східна Галичина) була втрачена в результаті польсько-української війни 1919 р., отже, С. Петлюра ніяк не міг передати Західну Україну, оскільки він нею не володів. *Де-юре* передача може відбутися за договором, підписаним вже після війни, а не перед війною. І така передача відбулася внаслідок Ризького договору, укладеного між радянським урядом і Польщею уже пізніше – в березні 1921 р. Саме тоді Радянська Україна передала Західну Україну Польщі, точніше, визнала юридично право Польщі на ці землі. А Варшавська угода була не більше ніж проміжною.

Щодо загального керівництва операціями польським командуванням, то тут слід нагадати, що в умовах “чотирикутника смерті” (на сході – Біла Армія Денікіна та Червона Армія В. Леніна–Л. Троцького, на півдні – румуни, на заході – поляки, а посередині – тиф) іншого виходу у Петлюри просто не було. Зрозуміло, що в таких умовах “карти роздавав” Ю. Пілсудський, який виступав у ролі “старшого брата”, виходячи з реального співвідношення сил – зі свого статусу, реального становища польського війська і

становища Польщі в Європі. Європа знала Польщу, але не знала Україну. З боку Антанти після Першої світової війни були пропозиції щодо незалежності Польщі; жодна з країн-представниць Антанти не дала пропозиції стосовно незалежності України. С. Петлюра добре розумів, що Польща містить загрозу цілісності України, але він і добре розумів інше: Росія (“біла” чи “червона”) загрожує самому існуванню України як держави.

Таким чином, Польща визнавала право України на незалежне державне існування і Директорію УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою за верховну владу в УНР; вона не цікавилася північними, східними та південними кордонами України, але, використовуючи безвихідне на той час становище УНР, залишала за собою Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину з Підляшшям і Полісся. У тексті угоди поляки обумовили все до найменших подробиць на свою користь. Але договір не передбачав жодних санкцій до польської сторони у випадку недотримання нею своїх зобов’язань. Так само військова конвенція з 24 квітня 1920 р., яка становила частину Варшавського договору, віддавала перевагу польській стороні: військові дії проти Червоної Армії на Правобережжі мали відбуватися під польським головним командуванням; польська сторона залишала за собою керування залізницями, владу на зайнятій у момент підписання конвенції території УНР; український уряд зобов’язувався постачати харчування і тягловий транспорт для польської армії після початку воєнних дій.

Угода С. Петлюри і Ю. Пілсудського викликала вкрай неоднозначну реакцію як в Україні, так і в Польщі. Варшавський договір, а особливо те, як він реалізовувався на практиці, викликав в українському суспільстві переважно негативну реакцію. Багато кому навіть із переконаних самостійників здавалось: якщо вже вибирати “менше зло”, то таким буде саме більшовицька Росія Леніна, а не “панська” Польща Пілсудського.

Проте С. Петлюра виходив із власного розуміння національних інтересів України і робив те, що, як він вважав, було єдино правильним у тому надзвичайно складному внутрішньому та міжнародному становищі. Угода між

С. Петлюрою і Ю. Пілсудським була політичним компромісом, коли слабша сторона була змушена піти на більші поступки. Пізніше С. Петлюра пояснював міністру оборони, що політик-реаліст не повинен піддаватися впливу спогадів і має прагнути до співпраці з Польщею як до необхідного етапу політичного розвитку [8, 263–264].

Висновки. Отже, підсумовуючи розвиток українсько-польських відносин, необхідно визнати, що ключовою їх ланкою був Варшавський договір. Можна зробити висновок, що ініціатива його підписання належала С. Петлюрі, який хотів вірити в добру волю західних держав та Польщі.

Польсько-український союз на той час був чи не єдиним шляхом до порятунку УНР. Петлюра був свідомий того, що здобуття незалежності України вимагатиме величезних жертв і компромісів. Як показав розвиток подій, його віра у братерство країн Антанти і, зокрема Ю. Пілсудського, виявилася помилковою. Задум Петлюри (як і багатьох інших керманічів визвольних змагань 1918–1921 рр.) не був реалізований. Чи могло бути інакше? Так, могло, і не довелося б йому укладати принизливий і нерівноправний Варшавський договір, якби... Цих “якби” фатально багато. Якби В. Винниченко і М. Грушевський виявили у той момент політичну сміливість і ще влітку 1917 р. висунули вимогу повної незалежності України (натомість вони вперто тримались лише куцої автономії у складі “майбутньої вільної Росії”); якби протигетьманське повстання, що скинуло Скоропадського у грудні 1918 р., не створило такий хаос у системі державної влади; якби лідери Антанти, насамперед французький прем’єр Ж. Клемансо, не зрадили галицьких українців, погодившись 25 червня 1919 р. на “тимчасову” передачу Галичини під контроль Польщі; якби війська Української Галицької Армії та Петлюри, вступивши 30 серпня 1919 р. у Київ, не діяли так бездарно й недалекоглядно, наступного ж дня віддавши місто без бою денікінцям...

Нині в Україні можна почути діаметрально протилежні оцінки цих подій. Проте важко сперечатися з тим, що тільки Варшавський договір 1920 року давав можливість продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького режиму, можливість, зрештою, не реалізовану,

зберегти незалежність України. Крім того, спільна боротьба поляків і українців не дала у 1920 р. можливості більшовикам понести на своїх багнетах вогонь світової революції на Захід. З великою певністю можна допустити, що коли б не спільний українсько-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію, Чехословаччину, був би успішним й обернувся б трагедією для народів цих країн. Завдяки боротьбі УНР з найбільшими більшовицькими силами зуміли відстояти свою незалежність Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія.

1. *Гетьманчук М.П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М.П. Гетьманчук. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – 432 с.
2. *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський - К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
3. *Доценко О.* Літопис української революції: Матеріали й документи до історії української революції 1917–1923 рр. – Т. II. – Кн. 5 / О. Доценко. – Київ, Львів, 1923. – С. 255-256.
4. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. – Т. III: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань У.Н.Р. / І. Мазепа. – Прага: Пробоем, 1943.– 231 с.
5. *Варгатюк С.* Варшавські мирні переговори Варшавської місії Директорії УНР 1920 р. / С. Варгатюк // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 53–57 с.
6. *Мірчук П.* Українська державність, 1917–1920 рр. / П. Мірчук – Філадельфія: б. в., 1967. – 400 с.
7. Центральний державний архів вищих органів України, ф. 3696, оп. 2, спр. 275. Нота та меморандум уряду УНР до уряду Речі Посполитої Польської, протоколи засідань польсько-української конференції, звіти членів української дипломатичної місії в Польщі, про делегацію УНР в Польщі (17 жовтня 1919–11 лютого 1920 р.), арк. 65.
8. Лист С. Петлюри до В. Сальського, 31 березня 1920 р. // С. Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – С. 263-264.
9. *Шелухін С.* Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. – Прага, 1926. – 40 с.

Надійшла до редколегії 13.11.2010 р.

Рецензент: *Г.П. Васянович*, доктор педагогічних наук, професор, Львівська державна фінансова академія, м. Львів.

Костышин Э.И.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ВОЕННАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОГО СОЮЗА ПИЛСУДСКИЙ – ПЕТЛЮРА 1920 ГОДА

Анализируется генезис, проблемы, результаты Варшавского договора 1920 г., сделан вывод, что договор Пилсудского – Петлюры – это попытка объединенными силами обеих сторон (украинской и польской) противостоять наступлению большевиков в Европу и единственный путь продолжения борьбы за независимость УНР.

Ключевые слова: Варшавский договор, Польша, УНР, С. Петлюра, Ю. Пилсудский.

Kostyshyn E.

POLITICAL AND MILITARY REASONS FOR PILSUDSKY – PETLIURA POLISH AND UKRAINIAN TREATY IN 1920

Geneses, problems and consequences of the Warsaw Treaty of 1920 are analyzed in the article. The author considers Pilsudsky – Petliura agreement to be an attempt of the united Polish and Ukrainian sides to keep out bolshevism into Europe and the only possible way of support for the struggle for the independence of the UNR.

Key words: Warsaw Treaty, Poland, S. Petliura, Yu. Pilsudsky.